

PILIE TINIS EUROPIETIŠKUMAS: NACIONALUMO DEKONSTRAVIMAS IR KITAS

VYTAUTAS RUBAVIČIUS

Straipsnyje aptariama Europoje įsivyravusi nuostata dekonstruoti visokius tapatumus, taip pat tautinius ir etninius, stengiantis menkinti „žemės ir kraujo“ ideologijų, tautinio esencializmo poveikį bei naikinti nacionalizmo plitimo prielaidas. Dekonstrukcija iškelia lemiamą Kito svarbą kuriant *mes* vaizdinį bei tapatumus. Naujo pilietinio europietiško tapatumo bruožai paryškunami aptariant J. Derrida ir J. Habermaso svarstymus apie Europos ateitį ir ES Konstituciją. Gvildinama radikali A. Amino išsakyta Europos idėja, europietiško, atvirumo kitam kritika, kuri iškelia nepakankamą dekonstrukcijos atsisaistymą nuo europinio nacionalumo. Pasiremiant G. Agambeno mintimis teigiama, jog naujas europietiškas tapatumas gali rutuliotis tik išvengiančioje teritoriškumo pilietinėje erdvėje, kurioje visi europiečiai perimtų kito – pabėgėlio, neturinčio pilietybės žmogaus – patirtį, laiduojančią svetimųjų solidarumą ir besąlygišką svetingumą. Straipsnio autorius daro išvadą, jog pastangos kurti ir juridiškai įtvirtinti nuo nacionalumo atsietą pilietinį europietišką tapatumą paneigia europietiško idėją bei galimybę kurti europietišką tapatumą, kadangi jos grindžiamos multietninės bei multikultūrinės socialinės tikrovės vaizdiniu, kuris savo ruožtu esencializuoja neeuropietį kitą. Universalinant kitą, jis tampa solidarumą ir demokratinį pilietišumą skatinančia, tačiau už nieką neatsakinga galia. Neatsižvelgiama į tai, jog toks kitas yra sykiu instancija, kaupianti politinę galią bei galinti ją panaudoti savo politiniams, taip pat tapatumo įtvirtinimo tikslams.

Vytautas Rubavičius – humanitarinių mokslų daktaras, Kultūros filosofijos ir meno instituto vyresnysis mokslo darbuotojas (el. paštas: rubavytas@hotmail.com).

© Vytautas Rubavičius, 2006

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. vasario 7 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2006 m. gegužės 22 d.

Lietuvos visuomenė ir eurointegracija

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuvos visuomenė ir lietuvių tauta išgyveno ir išgyvena nepaprastai sparčius visas gyvenimo sritis apimančius pokyčius, veikiančius ne tik pasaulėjautą bei pasaulėvaizdį, bet ir savojo nacionalinio tapatumo suvokimą, taip pat jam teikiamą reikšmę. Visuomenė patyrė pagreitėjusios raidos tarpsnį, nelabai suvokdama nei jos esmę, nei gaires, kurias nustatė ir nustato politinis elitas. Tad nacionalinis tapatumas, nespėjęs nepriklausomybės sąlygomis įgauti aiškesnio, o sykiu stabilesnio pavidalo, yra veikiamas visa apimančių globalizacijos ir europinės integracijos procesų, kurie, viena, nacionalumą ir su juo susijusį etniškumą verčia prekiniais skirtingumo ženklais, antra, juos marginalizuoja ir fragmentuoja, diegdami politinę europinio tapatumo programą, grindžiamą nuo visokio nacionalumo, kaip potencialiai grėsmingo nacionalizmo šaltinio, atribojamu pilietiškumu ir pilietinių laisvių supratimu. Tad kyla klausimas, į kurį vargu ar galima vienareikšmiškai atsakyti, – kokia išsivrauja tendencija: gyvybingos nacionalinio ir kultūrinio tapatumo savikūros, gebančios tvarkytis su globalizacijos ir eurointegracijos iššūkiais, ar tų tapatumų fragmentavimosi, marginalizavimosi, virtimo prekių ženklų aruodu? Tą klausimą galėtume kelti ir kiek kitaip – ar jau esama įtikinamų ženklų, patvirtinančių prieš gerą šimtmetį Europos konfederacijos idėją teigusio Ernesto Renano mintį, jog nacijos nėra amžinos – jos gimsta ir miršta? Šiuo atžvilgiu nacijų mirtis įsivaizduotina kaip jų perėjimas į aukštesnę antnacionalinę europinio vieningumo pakopą. Tačiau nacijų gimimas ir mirtis yra sąlygiški dalykai – nacijos mirtis gali paskatinti ir tokį skaidymąsi, kuris naujomis sąlygomis gali prikelti ar kurti nacijos suvaldytus ir subendrintus etniškumus, taip pat kraštutinius nacionalizmus.

Nepaprastai spartus, beveik akimirksninis išsilaisvinimas iš sovietinės okupacijos ir susisaistymas su Europos Sąjungos politinėmis bei ekonominėmis struktūromis neleido visuomenei išgyventi atkurtos nepriklausomybės ir suvokti savo dabartinės būsenos bei tikslų. Atkūrus nepriklausomybę, nacionalinis tapatumas, kurį palaikė ir skati-

no aiški mes (Lietuvos žmonės, lietuviai) – jie (okupantai) priešprieša, tapo problemiškas jau vien dėl to, kad nebuvo sutvirtintas jokia desovietizavimo programa, galėjusia padėti visuomenei išskelti į viešumą sovietinį nomenklatūrinį paveldą ir šitaip paskatinti demokratinę visuomenės savikūros vyksmą. Sovietmečio politinis elitas sugebėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir iš esmės išlaikė, o pastaruosiu metu ir sustiprino atminties archyvą, taip pat mokslinio humanitarinio diskurso – svarbių nacionalinio tapatumo kūrimo bei palaikymo elementų – valdymą. Šitai akivaizdžiai rodo neseniai priimtas Archyvų įstatymas ir su jo priėmimu susijusios aplinkybės.

Lietuvos visuomenė neišgyveno savos europietiškos nacionalinės valstybės atkūrimo tarpsnio, o kaip tik to tikėjosi didžiuma visuomenės, kuri praeito amžiaus devintojo dešimtmečio antrojoje pusėje buvo veikiamą nacionalinių idėjų, istorijos vaizdinių, pasakojimų apie trėmimus ir pokario partizanų kovas. Tačiau ir eurointegracinė kryptis nebuvo vien tik politinio elito reikalas – ji buvo grindžiama visuomenei gerai suvokiama ir priimtina „sugrįžimo į Europą“ idėja: buvome europiečiai, kuriam laikui geležinės uždangos atskirti nuo savo didžiosios bendrijos. Tą idėją savaip kartojo prancūzų politikų nuostata, kurią išdėstė anuometinis Prancūzijos prezidentas François Mitterrand'as, aiškindamas, jog Europa dabar sugrįžtanti į savo istoriją ir geografiją nelyg į savo namus. Tačiau Europa „grįždama“ nuėjo ilgą kelią nuo lemtingų 1950-ųjų, nuosekliai išgyvendindama tuos joje glūdėjusius blogio pradus, iš kurių kilo XX a. pasauliniai karai, fašizmas, holokaustas, kolonijinės politikos ekscesai. Lietuvos visuomenė „grįžo“ be jokio apsisvalymo, o ir vedliais tapo buvusioji komunistinė nomenklatūra, sugebėjusi eurointegracinių procesų ideologiją pasitelkti savo politinei bei ekonominei valdžiai stiprinti. Dėl to Lietuvoje nebuvo ir nėra plačiau svarstomi su europinio tapatumo kūrimu susiję dalykai – ES plėtra ir ES Konstitucija. Politinis elitas kalbėjo tik apie ekonominį integracinių procesų „gerumą“ ir saugumo garantijas. Viešojoje politikoje ir ją „įrėminančiame“ diskurse niekaip neatsispindėjo įvairiose šalyse vykę intelektualų svarstymai apie ES Konstituciją, kurie kaip tik

ir įtvirtino pilietinio europinio tapatumo supratimą. Mes ir pabandytume išsamiau pagvildinti dekonstrukcinę, prancūzų filosofo Jacques'o Derrida nužymėtą Europos idėjos ir europietiško tapatumo kūrimo apmąstymų pakraipą, kurioje svarbiausiu veikėju tampa, sakytume, skirtingumo operatorius Kitas. Ta pakraipa susisieja su dekonstrukcijos reliatyvizmą kritikuojančio vokiečių filosofo Jurgeno Habermaso argumentais už ES konstituciją ir nacionalumą atmetančios transnacionalinės pilietinės erdvės kūrimą. Šių dviejų mąstytojų nuostatą dėl nacionalumo galime laikyti „minkšta“, tačiau dekonstrukcijos dvasia verčia eiti „už ribos“ – J. Derida ir J. Habermaso iškeliamas pilietinis europietiškas svetingas atvirumas Kitam virsta radikaliu savęs sukūtimu – Naujoji Europa, pasak Asho Amino ir Giorgio Agambeno, turi virsti tokia erdve, kurioje visi piliečiai ir nepiliečiai bendrauja kaip tremties būvį išgyvenantys žmonės ar pabėgėliai.

Dekonstrukcija ir europinio tapatumo prielaidos

J. Derrida svarstymai apie Europos idėją, jos šiandieną ir europietiško tapatumo kūrimą, tiksliau kalbant, apie to tapatumo neįmanomumą ir būtinumą, reikšmingi dėl kelių priežasčių. Pirmiausia dėl to, kad dekonstravimo nuostata išplito įvairiausiose socialinių ir politinių mokslų srityse. Dekonstruojant visokias esmes ir iškeliant konstrukcinę, vadinasi, sąlygišką jų pobūdį, rodomas ir nacionalinių bei kultūrinių tapatumų, taip pat juos palaikančių esmių bei akivaizdumų sąlygiškumas. Svarbus dekonstravimo nuostatos ypatumas tas, kad gvildenant esmių, taip pat nacionalinių ir kultūrinių tapatumų konstravimą, kuris grindžiamas mes–jie, savas–svetimas priešiniu, akcentas nuo „mes“ buvo perkeltas ant „jie“, „kiti“, „svetimi“, iškeliant lemiamą „kito“ svarbą kuriant „mes“ vaizdinį, kuris virsta nereflektuojamu, auklėjimu ir lavinimu perduodamu tapatumu. Šiuo atžvilgiu dekonstravimas nėra koks ypatingai reliatyvus ar radikalus požiūris į nacionalinius tapatumus – XX a. pabaigoje įvairiose šalyse imta rašyti etninių ir nacionalinių tapatumų istorijas (pavyzdys gali būti 1991–

1992 m. išleista keturtomė danų tapatumo istorija). Dekonstrukcija buvo nukreipta prieš visokias „žemės ir kraujo“ ideologijas ir jomis grindžiamus tapatumus. Galima teigti, jog svarbiausias jos tikslas buvo įvertinti tragišką XX a. patirtį, vienaip ar kitaip susijusią su Apšvietos idėjų bei idealų sklaida, ir nužymėti tam tikrą tapatumų kūrimo perspektyvą, kuri jau būtų atsiribojusi nuo nacionalizmus kildinančių nacionalinių tapatumų bruožų, tad ir neleistų nacionalumo raiškai virsti nacionalizmu, o nacionalistinėms ideologijoms nusavinti nacionalumo raiškos bei simbolinių tos raiškos priemonių. Bėda ta, kad nacionalumas imtas suplakti su nacionalizmu, tad įveikiant nacionalizmą ir vejant jį lauk, iš politinio bei mokslinio diskurso išstumtas ar marginalizuotas ir nacionalumo raiškos diskursas.

J. Derrida, gvildendamas europinio tapatumo prielaidas bei galimybes ir iškeldamas jų filosofinį turinį, kitaip tariant, aiškindamasis, ką reiškia „šiandien“ ir „kurti europinį tapatumą“, teigia būtinumą pasiremti Apšvietos paskleistomis liberalios demokratijos vertybėmis ir sykiu nepaliaujamai aiškintis, kodėl tų vertybių nepakanka šiandien, juolab nepakaks rytoj, kad būtų laiduota derama pagarba kitam, todėl politikos srityje turi būti tvirtinamas toks europinis tapatumas, kuris apimtų liberalios demokratijos vertybių aspektą ir skirtingumo įžvalgos bei jos pripažinimo nuostata, pagarbą kitam paverčiančią politinėmis programomis ir juridinėmis normomis. Europinio tapatumo kūrimas vyksta paradoksaliu dabarties metu: nors neįmanoma konkrečiai apibūdinti nei Europos, nei europietiško, suvokiama, kad atsisakoma „senosios Europos“. Tad galima tvirtinti, jog esame sena, ką tik gimusi Europa. Todėl visokios „sugrįžimo į Europą“ idėjos, kurios pasklido daugelio Europos šalių elito sluoksniuose, suvoktinos ir „išėjimo iš Europos“ požiūriu, kadangi senoji Europa jau yra nužymėjusi aiškias „išėjimo“ plotmes – geografinę ir universalistinę. Sugrįžimo susivienijant idėja „senąją Europą“ neišvengiamai verčia „kita Europa“ ir sykiu paryškina tą europietišumą bei jo kultūrą, kuri niekaip negalėjo būti suvokiama anksčiau. Europa visada suvokė save kaip dvasinę savo dabartinę būseną peržengiančią apibrėžtį, kitaip tariant, universalią idėją ir atmintį, kuri vienija ir kaupia savastį,

galimą teikti sau ir kitiems. Teikimas kitiems reiškė ne tik europinės kultūros išskirtinumą, bet ir jos pirmumą pasaulio civilizacijos atžvilgiu. Pasak J. Derrida, Europos idėja yra Europos pavyzdingumas, apimantis jos *eidos* ir *arche* – pradžios ir dominavimo – idėjas, taip pat *telos* – visumai nustatančią užbaigos ribą pačiame užbaigos taške¹. Dominavimo aspekto svarbą Europos idėjai patvirtina ir ES, kaip galinčios atsverti Jungtinių Valstijų įsiviešpatavimą galios, suvokimas (J. Habermasas ir kiti). Tačiau šitai kaip tik ir yra tas europietiško paveldas, kuriuo buvo grindžiama ekspansionistinė kolonijinė politika ir kuri turi įveikti vertybinis demokratijos universalizmas.

J. Derrida prielaida, kuri dažnai yra kaip apmąstymų padarinys, ta, kad senoji Europa jau išsėmė visas savęs identifikavimo diskursų galimybes, todėl intelektualams keliamas uždavinys sergėti Europos idėją ir iš jos kylančią galimybę kurti kitokią Europą, kuri neužsidaro savo tapatumu ir, siekdama savęs pavyzdiniu būdu, juda link to, kas ji nėra, – kitokios apibrėžties ar apibrėžties kito link². Iš tokio Europos idėjos supratimo, kuris turi palaikyti konkrečias europinio tapatumo kūrimo programas, kyla tam tikros intelektualinės priedermės – girdėti Europos atmintį, neužmiršti, kas buvo žadama Europos vardu, ir peridentifikuoti Europą. Ta pati priedermė liepia širdingai ir svetimgai sutikti pašaliečius, svetimus – ne tik juos integruoti, bet ir pripažinti jų skirtingumą³. J. Derrida ypač iškelia priedermę kritiškai gvil-denti dabarties procesus europinio tapatumo kūrimo atžvilgiu, kritikuoti kapitalą ir kapitalo religiją, tačiau vargu ar šios priedermės gali būt deramai suvokiamos postkomunistiniuose kraštuose, kuriuose kapitalo laisvė suvokiama kaip visokių laisvių esmė.

Pilietinis europietiškas ir „konstitucinis patriotizmas“

Vokiečių filosofo J. Habermaso mintys apie Europos ateitį ir būtinumą kurti europinį tapatumą bei nustatyti aiškias tokio kūrimo gaires rutuliojasi atsispirdamos nuo J. Derrida nužymėtų prielaidų. J. Ha-

bermasas ateities Europą įsivaizduoja kaip federacinės valstybės sistema peržengiantį antnacionalinį darinį, kurio pagrindas turėjo būti ES Konstitucija ir iš jos kylantis pilietinis europietiškas tapatumas bei jį persmelkiantis „eurokonstitucinis patriotiškumas“. Pilietinio europietiško tapatumo stuburas kuriamas ne iš kokių bendrų tapatumų ar europietiškumo esmės, o turi susiformuoti iš skausmingo Europos visuomenių patirto mokymosi ir jo rezultatų. Tačiau juk tas mokymasis buvo labai netolygus – vienu dalykų išmoko Vokietija, kitų – jos agresiją patyrusios visuomenės, vienaip, pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo padarinius patyrė vakarietišką demokratiją ėmusios plėtoti visuomenės, o visai kitaip – dabartinės postkomunistinės šalys. Tad galima nujausti, jog tas stuburas grindžiamas dviejų šalių, kurios pradėjo ir paskatino Europos vienijimosi procesą, – Prancūzijos ir Vokietijos – mokymusi bei patirtimi. Šiuo atžvilgiu Europos šalys labai aiškiai išsiskaido į dvi grupes – senąsias demokratines ir naująsias postkomunistines valstybes, tad ir visuomenes. Pastarosios „mokėsi“ visai kitų dalykų, vadinasi, joms būdingi kitokie rezultatai. Tačiau, J. Habermaso manymu, naujosios ES narės kelia problemą ne dėl mokymosi ar rezultatų – jos nelabai norinčios dalytis suverenitetu su Briuseliu. Iškeliamas „nenoras“ neturi jokio realaus pagrindo – kaip tik postkomunistinis (buvęs komunistinis) elitas sutartinai nusukubėjo pasidalyti su Briuseliu savuoju suverenitetu, kadangi tik šitokios dalybos veiksmingiausiai įtvirtino jo politinę ir ekonominę valdžią naujomis sąlygomis, susiklosčiusiomis griuvus Berlyno sienai, ir šitaip padėjo nubraukti komunistinę praeitį. Išsakydamas argumentus už ES Konstituciją, Habermas⁴ leidžia suprasti, jog ta konstitucija, peržengdama nacionalinių valstybių, o sykiu ir nacionalinių tapatumų ribotumą, ne išras naujus valstybių bendravimo principus, o išsaugos nacionalinių valstybių puoselėtus demokratijos principus ir laimėjimus, kurie apima ne tik formalią pilietinių laisvių apsaugą, bet ir gerovės, švietimo ir laisvės lygmenį, laiduojantį veiksmingą privatumo autonomiją ir demokratinį pilietiškumą.

J. Habermasas siūlo etninės nacijos sampratą keisti pilietinės nacijos koncepcija: etniškumo išskirtinumą, taip pat nacionalizmo grėsmę

slopinantis pilietinės nacijos tapatumas kyla iš bendraeuropinių istorijos ir kultūros požiūriu demokratijos plėtros procesų. Toje koncepcijoje svarbiausiu dalyku tampa demokratinis pilietiškumas, kuris ES erdvėje nustato ir įtvirtina abstraktų, juridškai skleidžiamą prašalaičių, svetimųjų (angl. *strangers*) solidarumą. Suprantama, abstraktus solidarumas turėtų įgauti konkretesnę turinį, tačiau kur jo ieškoti? Juolab kad tas solidarumas turi atsiriboti nuo etniškumo bei nacionalumo, vadinasi, ir nuo nacionalinių kultūrų, teikiančių nacionalumo raiškos būdus. Kitaip tariant, iš pilietinio tapatumo kildinamas solidarumas, kuriam savo ruožtu reikia tvirtinti pilietinį tapatumą, turi susikurti ir naują turinį. Iš J. Habermaso svarstymų galima numanyti tuo turiniu tapsiant bendrą visų Europos piliečių išgyvenamą likimą. Tačiau bendras likimas daugeliui europiečių kol kas yra visiška abstrakcija.

ES Konstitucija reikalinga tam, kad sutelktų politines jėgas kurti Europos pilietinę visuomenę, kuriai būdingas pilietinis transnacionalinis tapatumas, plėstų europinę pilietinę erdvę, laiduojančią piliečių dalyvavimą sprendžiant ir europinius, ir vietinius reikalus, galop sukurtų Europos partijų sistemą. Savo mintis J. Habermasas sukonkretino programiniame plačiai nuskambėjusiame pareiškimė „Mūsų atsinaujinimas po karo: antrasis Europos gimimas“⁵, kurį pasirašė ir J. Derrida. Jame išryškėja kai kurie problemų „mazgai“, reikalingi tolesnių apmąstymų. Pirmiausia iškeliamas Prancūzų revoliucijos svarba Europos demokratijos plėtrai, vadinasi, suponuojamas išskirtinis Prancūzijos vaidmuo kuriant naująją Europą. Tad Prancūzijos politinis elitas yra savaip teisingas, įsijausdamas į pilietinio europinio demokratinio tapatumo pribuvėjos vaidmenį, vadinasi, ir laikydamas save pavyzdiniu. Prisimenant prigimtinių Europos idėjos bruožą – būti pasaulio civilizacijos „galva“, kaip tik Prancūzijos politiniam elitui ir jį palaikančiam kitų šalių elitui bei intelektualams tenka „vairuoti“ viso pasaulio demokratijos vyksmą. Visos pilietinio tapatumo sudedamosios dalys – žmogaus teisės, tarptautinės teisės ir sekuliarizacijos principas – yra prancūziškasis besąlygiškai pavyzdiniu europietišku tapantis paveldas. Tačiau dera prisiminti, jog demokratinės piliečių

laisvės buvo „išrastos“ kartu su valstybinio teroro mechanizmu, todėl europietiškos demokratijos kaita visada bus valstybinis teroras, nesvarbu, kokiomis „minkštesnėmis“ nei masinis žmonių naikinimas formomis jis prireikus pasireikštų.

Abu filosofai sutinka, jog europinį tapatumą nusakyti labai sunku dėl to, kad daugybė iš Europos kilusių ir europietišumą liudijančių dalykų – krikščionybė, demokratija, žmogaus teisės, humanizmas ir kita – išplito pasaulyje, tad jau nebelaikytini išskirtiniais europietiško bruožais. Kadangi naujoji Europa kuriama iš nacionalinių valstybių, tai europiniam tapatumui gyvybingumo gali teikti tik bendro politinio likimo suvokimas ir įtikinanti ateities vizija, galinti patraukti ne vien demokratinių visuomenių daugumas, bet ir kritines jų atžvilgiu mažumas, tačiau svarbiausia, kad tragiškus konfliktus išgyvenusioje Europoje susiklostė nuostata – pripažinti kito kitoniškumą. Kaip tik ta nuostata ir laikytina esminiu bendro europietiško bruožu, taip pat naujojo pilietinio europinio tapatumo kūrimo „pagrindu“. Prie naujojo europietiško bruožų priskirtini nepakantumas prievartai, siekis ginčytinus klausimus spręsti solidarumo pagrindu, kritiškas požiūris į rinkos ekonomikos visagalybę.

Kitas svarbus probleminis „mazgas“ ryškėja atkreipus dėmesį į pareiškimo įžangą, kurioje bendros pilietinės erdvės apraiška laikomos masinės įvairiose Europos šalyse vykusios demonstracijos prieš amerikiečių karinę operaciją Irake. Vadinasi, kaip tik Jungtinių Valstijų politika tampa tuo Kitu, kurio atžvilgiu kuriasi „mes – piliečiai europiečiai“ supratimas. Tad „piliečiams europiečiams“ gali pasirodyti artimesnės visokių valstybių antiamerikietiška nusiteikusios grupės, negu JAV administracijos politiką palaikantys amerikiečiai. J. Habermaso manymu, naujoji Europa kuriama tam, kad europines vertybes skelbiantis ES balsas būtų girdimas pasaulyje ir atsvertų Jungtinių Valstijų įtvirtinamą vertybių bei veikimo pasaulyje modelį. Todėl pasaulyje ES turinti veikti kaip vieninga valstybė. Šią idėją ir teigia abu žymūs Europos filosofai. Tačiau juk „valstybiškumo“ modelis, kuris įgyvendinamas ES lygmeniu pagal priešiškoje aplinkoje gyvu-

jančios nacionalinės valstybės modelį, kertasi su nuosekliai tvirtinamu europietišku atvirumu ir būtinumu svetingai pripažinti kito kitoniškumą. ES, kaip valstybei, formuojamas nacionalinėms valstybėms būdingas „trikojis“ – apibrėžta teritorija, karinės pajėgos ir pilietinis europietiškas tapatumas (kultūra). O juk ginkluotosios pajėgos kaip tik ir tvirtina tą galios diskursą, kuris palaiko tapatumo esmiškumą bei išskirtinumą.

***Naujoji pilietinė erdvė:
besąlygiškas atvirumas Kitam***

Naujo pilietinio europinio tapatumo kūrimas yra politinė programa, kurios tikslas – keisti europiečių sąmonę. Kito kitoniškumo pripažinimas – esminė sąmonės kaitos gairė, kurios veiksmingumą turėjo laiduoti ES konstitucija ir jos skatinamas konstitucinis vyksmas. Tačiau radikalaus Kito supratimo šalininkai ES konstituciją ir ja grindžiamą integracinę naujosios Europos sampratą laiko europietiško kilmės mitų – humanizmas, racionalus protas, geraširdiškumas bei savitarpiškumas ir kita – apraiška. Jie pabrėžia realią dabartinėje Europoje gyvuojančių nacionalinių bei religinių tapatumų įvairovę ir kelia klausimą, ką reiškia būti europiečiu esamų ir atsirandančių tapatumų atžvilgiu, kaip regimą įvairovę susieti su tam tikru bendrumu, kuriam nebūdingas hierarchinis etniškumu ar nacionalumu grindžiamas vertybiškumas. Kitaip tariant, teigiamas būtinumas ieškoti tokių kultūrinių bendrumų, kurie nesisietų su etninio, tautinio ar valstybinio išskirtinumo dalykais. A. Amino⁶ manymu, esminis naujosios Europos ir etninį diskursą siejantis dalykas ir esanti Europos idėja, kurioje siekiama apčiuopti galimybes, laiduojančias Europos atsinaujinimą ar „antrą gimimą“ iš apibendrinto senosios Europos paveldo. Kas palaiko Europos idėją? Keturi kilmės mitai, – atsako A. Aminos. Kokie tie mitai? Romos teise grindžiama juridinė sistema, krikščioniškos kilmės socialinis solidarumas bei savitarpio supratimas, individo teisėse bei laisvėse įsišaknijusi demokratinė tvarka

ir kosmopolitinio pobūdžio Apšvietos bei racionalaus proto principai. Šie kilmės mitai, kaip europietiško bruožai, buvo priešinami kitoms – barbariškomis ar nedemokratinėmis laikomomis visuomenėms, o šiuo metu – religiniam fundamentalizmui ir amerikietišku-
mui. Tačiau jau pats Europos idėjos skelbimas ir svarstymas keliąs grėsmę vis labiau multikultūriškėjančiam ir multietniškėjančiam pasauliui.

A. Aminui atrodo, jog senoji Europos idėja kaip tik ir nevertinanti atvirumo kitam principo, reikalaujančio ne tik svetingai taikytis su „kito kitioniškumu“ (sakytume, silpnoji dekonstrukcija), bet ir svetingai ir besąlygiškai „priimti kitą“. Tik atmetant Europos idėją ir ją grindžiamo europinio tapatumo kūrimą, galima imtis įgyvendinti tą pažadą kitam, kuris glūdi besąlygiškame svetingume. A. Aminas sukonkretina Kitą ir suteikia jam pozityvų imigrantų, atvykėlių turinį. Kaip tik pozityvaus turinio stoka trukdė dekonstrukcijos šalininkams ir Kito gerbėjams išvelgti kai kuriuos iš „besąlygiško svetingumo“ kylančius padarinius. Atkreiptinas dėmesys į A. Amino atspirties tašką, palaikantį Europos idėjos bei europinio tapatumo kritiką, – tai esminiu dabarties bruožu laikomas multietniškumas. Kitaip tariant, pripažįstant etninio, o sykiu ir religinio etninio tapatumo apibrėžtį, vadinasi, pritraukiant esencialistinį požiūrį, Europos idėja kaltinama nepakankamu atsisaistymu nuo europinio nacionalumo. Kitas turi teisę į etniškumą, tačiau europiečiui ar europiečiu save laikančiam tokia teisė nepripažįstama.

Radikalusis kito supratimas ir juo grindžiamas naujo europietiško vaizdinys, kuriame visi europiečiai tampa prašalachiečiais, pabėgėliais, svetimtaučiais, nevietiniais, klostosi ne kokio kito pasaulėvaizdžio pagrindu ir paremiamas ne iš kito pasaulio pasitelktais principais – šito neleistų daryti besąlygiškas atvirumas, o kyla iš senosios Europos filosofinio paveldo, kurį iškelia ir dekonstrukcija, ir naujosios Europos bei jos tapatumo politologiniai diskursai. A. Aminas aiškina, jog būsimoji naujoji Europa turinti remtis dviem principais: svetingumo, kurį Julia Kristeva etimologiškai siejanti su graikų etoso

apibrėžtimi – teikti pastogę prašalaičiui, ir iš sokratiško laisvės supratimo kylančiu savitarpiškumu, tampančiu tapatybės nustatymo ir bendrumo sutvirtinimo pagrindu. Buvimas europiečiu įsivaizduotinas kaip prašalaičių, svetimšalių bendravimas kuriant bendrą viešąją erdvę ir ugdant solidarumo dvasią. Tad naujojo europėjimo vyksmas turės apimti daugiau nei J. Derrida, J. Habermaso ir kitų mąstytojų tvirtinamas „abipusis kito kitioniškumo“ pripažinimas, nes savitarpiškumo principas reikalauja atmesti ir su europiečio apibrėžtimi siejamus išankstinius natyvistinius nusistatymus (kitaip tariant, visus gimtinės, tėviškės, savos žemės vaizdinius ir iš jų kildinamą jauseną), ir praktiką neeuropiečio vardą priskirti imigrantams, musulmonams ir kitokioms mažumoms. Tačiau šitai verčia daryti vieną svarbią išvadą: mes nebeturėtume apskritai vartoti europiečio vardo, kadangi pats įvardijimas jau suponuoja skirtį, arba visus pasaulio žmones laikyti europiečiais, rizikuodami būti apkaltinti eurocentrizmu.

Iškeliamas svetingumo principas bei pozityvaus turinio priskyrimas Kitam – imigrantui, musulmonui – kaip tik ir suponuoja „integristinę“ politiką, kurią naujieji europiečiai turėtų peržengti. Laikydami radikalaus Kito supratimo, neturėtume imigrantų vadinti imigrantais ar atvykėliais, nes šitai jau nustato teritorinę atskirtį ir teritorinį skirtingumą. Tad dera daryti išvadą, jog visi save vadinantys europiečiais turi „pereiti“ į atvykėlių, svetimšalių, prašalaičių būseną. Tik tokiu būdu galima susitvarkyti su natyvistiniais savosios žemės prietaisais, taip pat su integristine, vadinasi, kitą žeminančia kultūrine politine praktika. Suvokiant, jog Kitam negalima priskirti jokios apibrėžties, kadangi apibrėžtis jau nustato tapatumą bei išskirtį, ir neišvengiamai ją priskiriant, antraip nebūtų įmanoma kalbėti apie politinę veiksmą, tenka „savo“ apibrėžtį perleisti Kitam. Tad galima teigti, jog europietiškas besąlygiškas atvirumas – tai atsidavimas Kito malonei. G. Agambenas tvirtina, jog mes Europą turime suvokti ne kaip neįmanomą „nacijų Europą“, kurios laukianti greita katastrofa, o kaip atteritorinę ar eksteritorinę erdvę, nesutampančią su jokia teritorija ir jokia tauta, o toje erdvėje visi Europos šalių gyventojai jaustųsi egzodą išgyvenančiais žmonėmis ar pabėgėliais⁷. Pažymėtina, jog ir tokios

erdvės kūrimas paremiamas Europos paveldu – Europos miestuose glūdinčia pasaulio miestų priederme, kurią būtina vėlei atrasti⁸.

Svarbus ir kitas G. Agambeno europietiškojo paveldo taikymo aspektas. Radikalusis kitas – nuogas gyvenimas – konkrečiu pavidalu kaip tik ir apsiereiškė europiečio pabėgėlio figūra. Pabėgėliai užplūdo Europą Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, byrant ir subyrant didžiosioms Austrijos-Vengrijos, Rusijos, Osmanų imperijoms. Dalis pabėgėlių tapo įvairių nacionalinių valstybių tautinėmis mažumomis. Beje, įvairių tautinių mažumų radosi ir subyrėjus sovietinei imperijai. Vėlesni tragiški įvykiai paskatindavo naujas pabėgėlių bangas. Pabėgėlių problemos, pasak G. Agambeno, niekaip neįmanoma išspręsti, kol remiamasi žmogaus piliečio teisėmis, nes jos įtvirtina žmogaus gimimo, nacijos ir suvereno sąsają, palaikančią nacionalinę valstybę, kuri savo ruožtu nuo gimimo žmogui primeta jo gyvenimą grindžiančią tapatumo apibrėžtį. Pabėgėlis yra grynas žmogus, kurio atžvilgiu žmogaus pilietinės teisės pasirodo esančios neveiksmingos – tos teisės pabėgėlį atskiria ir įkalina. Kaip tik pabėgėliams ir buvo steigiamos pirmosios koncentracijos stovyklos, kurios ir šiuo metu yra viena pagrindinių tvarkymosi su pabėgėliais priemonių. Žmogaus pilietinėse teisėse glūdi esminė žmogaus ir piliečio skirtis bei atskirtis, kurią stengiamasi panaikinti supilietinant žmogų ir nustatant jam būdingas pilietinio gyvenimo formas. Naujoji Europa, kurioje regimi aiškūs nacionalinės valstybės silpnėjimo ženklai, negalėtų būti grindžiama žmogaus teisėmis. Tad pabėgėlis esąs galbūt vienintelė politiniams apmąstymams tinkama figūra ir sykiu stereotipinį politologinį diskursą leidžianti peržengti filosofinę kategoriją, kurioje šiandien galima išvelgti būsimos politinės bendruomenės formas ir ribas⁹.

A. Aminas pritaria G. Agambenui dėl naujos pilietinės erdvės kūrimo, vis dėlto jis yra linkęs išlaikyti aiškesnę teritorinę Europos apibrėžtį, kuria paremtas politinis ES plėtros vyksmas, numatantis juridinių normų taikymo teritoriją, laiduojančią ir G. Agambeno politinės erdvės kūrimą, taip pat savitarpiškojo principo taikymo sritį sykiu su ribomis. Galėtume sakyti taip: šios pakraipos mąstytojai apeina

vieną esminį dalyką – politinio ir juridinio veiksmo susietumą su teritorija, nesvarbu, nacionaline, transnacionaline ar supranacionaline. Tą susietumą ir nusako jurisdikcijos supratimas. Nuo visokio nacionalumo atribotos politinės erdvės kūrimas galimas tik politiniais sprendimais, įgaunančiais įstatymo normų pavidalą ir galiojančiais konkrečioje teritorijoje. Tą teritoriją šiuo metu nustato ES sienos. Politinis sprendimas esmiškai susijęs su galiojimu ir įgalinimu, savo ruožtu nustatančiu ribas. Naikinant teritorinio apibrėžtumo supratimą, problemiškas darosi ir atvykėlio vaizdinys – iš kur ir kur atvykstama? Eksteritorinėje ES erdvėje turėtų nebelikti jokių atvykėlių, nes jais tampa visi, tačiau kaip tokiai Europai veikti pasaulyje, kuriame didieji kiti – JAV, Kinija ir kitos pasaulinės valstybės – nėra pasirengę taikyti sau tokio eksteritoriškumo principo? Kaip ES įgyvendinti eksteritoriškumo principą, jei ji veiks ne kaip tam tikra vieninga valstybė? Atkreiptinas dėmesys, jog esminiu Kito bruožu imamas laikyti atvykėliškumas (atvykimas į Europą), tad savitarpiškumo principas reikalautų derinti atvykėlio Kito ir kitur išvykusio europiečio galimybes gyventi demokratijos aplinkoje. Kadangi tokio reikalavimo neįmanoma taikyti net teoriškai, nes jis suponuoja ne tik vengtina europietiško išskirtį bei natyvizmą, bet ir eurocentristinę demokratijos išskėlimą, tad ir lieka tik G. Agambeno siūloma europiečių egzodo Europoje išeitis. Europai priskiriama atsakomybė už toleranciją ir demokratiją, tačiau nepripažįstama jokia teisė skleisti tuos principus pasaulyje ir reikalauti, kas jų laikytųsi ir Kitas. Tad galime daryti išvadą, jog tas Kitas, kuris J. Derrida, J. Habermasui ir jų sekėjams turi padėti kurti naują, nuo visokio nacionalumo atsisaistantį, tačiau nacionalumo galutinai nepanaikinantį pilietinį europietiškąjį tapatumą, įgaudamas multietniškumo pavidalą, naikina europietiško tapatumo kūrimo idėją ir galimybę

NUORODOS

¹ Jacques Derrida. *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Transl. by Pascale-Anne Brault and Michael B. Naas. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992. P. 24–25.

² Ten pat, p. 29

³ Ten pat, p. 71.

⁴ Jürgen Habermas. Why Europe Needs a Constitution // *New Left Review*. 2001, vol. 11.

⁵ Jacques Derrida and Jürgen Habermas. *Unsere Erneuerung* // *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2003, Mai 31.

⁶ Ash Amin. Multi-ethnicity and the Idea of Europe // *Theory, Culture and Society*. 2004, vol. 21(2), p. 1–24.

⁷ Giorgio Agamben. *Means without End: Notes on Politics*. Transl. by Vincenzo Binetti and Cesare Casarino. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2000. P. 23–24.

⁸ Ten pat, p. 24.

⁹ Ten pat, p. 16.

*SUMMARY****CIVIL EUROPEANNESS: DECONSTRUCTION OF THE NATIONAL IDENTITY AND THE OTHER***

After liberation Lithuanian society and Lithuanian nation expected to build nation state and to consolidate and recreate national identity at the same time denouncing the Soviet legacy, however European integrational processes promoted the political and cultural attitude to create new European civil identity. The author of this article examines the deconstructional impact on the debates about the Idea of Europe and the efforts to deconstruct all types of identities, including national identity, and national essentialism. Some features of new European identity are highlighted by analysing the meditations of J. Derrida on today's Europe, his and J. Habermas' joint efforts to ground the necessity of European Constitution and base new European identity on constitutional patriotism, solidarity, unconditional openness to the Other and the feeling of common destiny. The weak points of this way of thinking are discussed. The article examines the radical criticism of the Idea of Europe and europeaness provided by G. Agamben and A. Amin. They claim that the way toward Europe as a post-national polity lays through the extension of legally protected rights of various kinds of minorities. The new identity can emerge only from an extraterritorial civic space in which all Europeans must adopt the experience of the Other – stranger, refugee, noncitizen. The author of this article comes to conclusion that the efforts to create and embed European civil identity disconnected from national identity features and feelings and national state power disavow the possibility of promoting a manifest European identity politics and disclaim the idea of europeaness, because of the idea of multi-ethnicity on which these efforts are based.